

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) ที่มุ่งศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ ในการอนุรักษ์ และพัฒนาแหล่งโบราณสถาน ในจังหวัดเชียงใหม่ ของชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ ในการอนุรักษ์ และพัฒนาแหล่งโบราณสถาน ในจังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดเชียงราย และจังหวัดลำพูน โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัย ระเบียบวิธีวิจัย และสรุปผลการวิจัย ดังนี้

สรุปผลการวิจัย

- ระดับรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ และพัฒนาโบราณสถาน ผลการศึกษาวิจัย พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่เป็นประชาชนทั่วไป 3 จังหวัด จำนวน 417 คน มีความเห็นว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยรวม อยู่ในระดับน้อย ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ รูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชน ที่อยู่ในระดับน้อย และเป็นไปตามสมมติฐาน ที่ตั้งไว้ โดยเริ่งลำดับจากมากไปหาน้อย ได้แก่ รูปแบบการร่วมวิเคราะห์ปัญหา และหาสาเหตุของ ปัญหา รูปแบบการร่วมติดตาม และประเมินผลโครงการ และกิจกรรม รูปแบบการร่วมดำเนินงาน ปัญหา และพัฒนาโบราณสถาน รูปแบบการร่วม ได้รับผลประโยชน์ของโครงการ และกิจกรรม และ อนุรักษ์ และพัฒนาโบราณสถาน รูปแบบการร่วม เน้นการร่วมสนับสนุน ร่วมวางแผน และร่วมตัดสินใจ รูปแบบที่ชุมชนมีส่วนร่วมน้อยที่สุดคือ รูปแบบการร่วมเสนอความคิด ร่วมวางแผน และร่วมตัดสินใจ
- ปัญหา และข้อเสนอแนะในการอนุรักษ์ และพัฒนาโบราณสถาน ปัญหา และข้อเสนอแนะของชุมชน ในการอนุรักษ์ และพัฒนาโบราณสถาน ผู้วิจัย ได้ประเมินความคิดเห็นของกลุ่มตัวอย่างจากแบบสอบถาม พบว่า

2.1 ปัญหา

- ประชาชนรู้สึกว่าไม่ใช่หน้าที่ของประชาชน แต่เป็นหน้าที่ของทางราชการ กรมศิลปากร หรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในการอนุรักษ์ และพัฒนาแหล่งโบราณสถาน
- ประชาชนไม่รู้เลยว่าชุมชนของตนมีโบราณสถาน รู้แต่ว่ามีวัดเก่าเท่านั้น
- ประชาชนไม่รู้เลยว่าชุมชนของตนมีโบราณสถาน รู้แต่ว่ามีวัดเก่าเท่านั้น

- 2.1.4 ประชาชนเห็นว่าตนเองแก่เดือดอยู่บ้านคุ้มครองหลักภายนอกดีกว่า
- 2.1.5 การเป็นอาสาสมัครท้องถิ่นในการดูแลรักษา罵รถทางศิลป์ปัตตันธารม
- ไม่มีสวัสดิการ และบางแห่งไม่สามารถทำงานร่วมกับองค์กรบริหารส่วนตำบล ได้ดีเท่าที่ควร
- 2.1.6 อาสาสมัครท้องถิ่นในการดูแลรักษา罵รถทางศิลป์ปัตตันธารม ไม่ได้ทำงานร่วมกับภาครัฐในพื้นที่ แต่จะขึ้นตรงกับสำนักศิลป์ปัตต์ที่ 8 เชียงใหม่
- 2.1.7 อาสาสมัครท้องถิ่นในการดูแลรักษา罵รถทางศิลป์ปัตตันธารม ที่เป็น

เยาวชนมีน้องอย

- 2.1.8 ประชาชนมีความขัดแย้งกันจึงไม่ช่วยกันคุ้มครองหลักภายนอกสถาน
- 2.1.9 ประชาชนไม่ค่อยมีเวลาว่าง เพราะต้องทำงานประจำ
- 2.1.10 ประชาชนส่วนมากต้องทำงานหาเลี้ยงสูกหลัก และอยู่ในวัยชรา
- 2.1.11 ประชาชนที่ขายของในบริเวณวัด แต่ไม่รู้ว่าจะต้องช่วยกันคุ้มครองหลัก

โบราณสถาน โดยรู้ว่าเป็นหน้าที่ของพระประจำวัดคุ้ม

- 2.1.12 ประชาชนใช้สถานที่ของโบราณสถานในการค้าขาย
- 2.1.13 บริเวณโบราณสถานและบริเวณที่สาธารณะรอบบริเวณโบราณสถาน มีขยะ

และส่งกลิ่นเหม็น

- 2.1.14 ไม่ค่อยมีร่มเงาของต้นไม้ จึงทำให้ร้อน และขาดความร่มรื่น

2.2 ข้อเสนอแนะ

- 2.2.1 ควรให้เยาวชนหันมาให้ความสนใจ และช่วยกันพัฒนาโบราณสถาน

ในชุมชนให้มากขึ้น

- 2.2.2 ควรให้มีคณะกรรมการในชุมชนเพื่อผลักดันคุ้มครองโบราณสถานของชุมชน
- 2.2.3 ควรให้มีตัวรับบ้านตรวจสอบทราบในเขตเมืองเก่า
- 2.2.4 ควรให้ อาสาสมัครท้องถิ่นในการดูแลรักษา罵รถทางศิลป์ปัตตันธารม

และภาครัฐในพื้นที่ ได้มีการประสาน และทำงานร่วมกัน

- 2.2.5 คนในชุมชนควรมีความสามัคคีกัน ในการอนุรักษ์ และพัฒนาแหล่ง

โบราณสถานที่อยู่ในท้องถิ่นของตนเอง

- 2.2.6 ควรให้ภาครัฐในพื้นที่ ให้ความสนใจ และคุ้มครองโบราณสถานมากยิ่งขึ้นกว่านี้
- 2.2.7 ควรจัดให้มีการฟื้นฟู และอนุรักษ์ของเก่าให้มากขึ้น
- 2.2.8 รัฐไม่ควรอนุญาตให้รื้อชาบท่ำเพียงเมืองเก่า เพราะปัจจุบันเหลืออยู่เต็มที่
- 2.2.9 ควรให้มีการประชาสัมพันธ์โบราณสถาน เพื่อให้ผู้อื่นได้รู้จัก และมา

ท่องเที่ยวมากขึ้น

2.2.10 ควรให้ภาครัฐประชาสัมพันธ์ และรณรงค์กิจกรรมการอนุรักษ์ และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนให้มากขึ้น

อภิปรายผล

1. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ และพัฒนาแหล่งโบราณสถานโดยรวมอยู่ในระดับน้อย

ผลการศึกษาวิจัย พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่เป็นประชาชนทั้ง 3 จังหวัด จำนวน 417 คน มีระดับการมีส่วนร่วมโดยรวมอยู่ในระดับน้อย ซึ่งจากจำนวนข้อคิดเห็นทั้งหมด 42 ข้อ ปรากฏว่า “ไม่มี” ค่าเฉลี่ยในระดับมากที่สุด และระดับมาก นอกจากนั้นแบ่งเป็นค่าเฉลี่ยระดับปานกลาง จำนวน 8 ข้อ ค่าเฉลี่ยระดับน้อย จำนวน 29 ข้อ ค่าเฉลี่ยระดับน้อยที่สุด 5 ข้อ จึงสามารถสรุปได้ว่าการมีส่วนร่วม ของกลุ่มตัวอย่าง ต่อครั้งกับสมมติฐานที่ผู้วิจัยได้กำหนดไว้ว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนในรูปแบบ ต่างๆ เกี่ยวกับการอนุรักษ์ และพัฒนาแหล่งโบราณสถาน ในจังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดเชียงราย และ จังหวัดลำปูน นั้น ชุมชนมีส่วนร่วมอยู่ในระดับน้อย การมีส่วนร่วมในระดับน้อยของชุมชน ยังแสดง ให้เห็นถึงความเนือยชาในการมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นอุปสรรคในการพัฒนาชนบท หรือการพัฒนาชุมชน นั่นเอง ดังนั้น การพัฒนาจึงต้องเริ่มต้นจากการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเดิมๆ ของชุมชน ดังที่ โภณ เพนพา (2543 : 98) ได้กล่าวไว้ว่า การพัฒนาชนบท ควรเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน การพึ่งตนเอง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเดิมๆ ที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนาของชาวชนบท เช่น ความเนือยชา การทำมาหากิน แบบพอยั้งชีพ เป็นต้น

นอกจากนี้งานวิจัยของ นภก วัฒนคุณ ที่ได้ศึกษาถึงความต้องการในการมีส่วนร่วม ของประชาชนในการพัฒนาการท่องเที่ยว กรณีเชียงใหม่ ดำเนินการบ้านกลาง อ่ำเกอสันป่าตอง จังหวัด เชียงใหม่ พ布ว่า กลุ่มตัวอย่างต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาเชิงท่องเที่ยว เพื่อการท่องเที่ยว เชียงใหม่ ไม่ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาเชิงท่องเที่ยว โดยต้องการเข้ามามีส่วนร่วม เพราะมีทัศนคติเชิงบวกในการพัฒนาที่นี่ที่เรียกว่า “โภณเพนพา” โดยต้องการเข้ามามีส่วนร่วม ปฏิบัติตามกฎหมาย และมาตรฐานการท่องเที่ยวที่ได้วางไว้ โดยเฉพาะต้องการมีส่วนร่วมสูงในการ กำหนดกฎหมายที่ดี แต่ไม่ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการคืนหาปัญหา วางแผน และ ช่วยเหลือค้านแรงงานในการพัฒนา แต่ไม่ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา ไม่ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงาน กำหนดกฎหมายที่ดี หรือมาตรการที่ใช้สำหรับการท่องเที่ยว ไม่ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงาน ร่วมกับเจ้าหน้าที่รัฐบาล ไม่ต้องการร่วมเป็นคณะกรรมการหรือคณะกรรมการที่ดูแล รวมทั้งไม่ต้องการ ประเมินผล และหาแนวทางในการปรับปรุงกิจกรรมการท่องเที่ยว งานวิจัยชิ้นนี้ เป็นการศึกษามีอ ปี พ.ศ.2545 จึงเป็นที่น่าสังเกตว่า ทัศนคติในการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน ยังคงไม่

เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จึงสะท้อนให้เห็นภาพแห่งความเจ้อจ่ายของชุมชน ซึ่งนับเป็นอุปสรรคในการพัฒนาชุมชนเป็นอย่างยิ่ง

2. กลุ่มตัวอย่างบางรายไม่ทราบว่าเป็นชุมชนที่มีโบราณสถาน ทราบแต่เพียงว่า

ມີວັດເກ່າ

พัฒนาแหล่งโบราณสถาน

พัฒนาแหล่งโบราณสถาน ปัญหา และข้อเสนอแนะต่าง ๆ ที่ได้มาจากการสอบถาม เป็นปัญหา และข้อเสนอแนะของประชาชนที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง อันก่อให้เกิดประโยชน์แก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในการรับผิดชอบโบราณสถานนั้น ๆ ซึ่งผู้ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ประชาชนในชุมชน เจ้าหน้าที่ภาครัฐในท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็น องค์กรบริหารส่วนตำบล หรือ เทศบาลในระดับต่าง ๆ ทั้งนี้ยังรวมถึงเจ้าหน้าที่ ที่ทำงานโดยตรงด้านการอนุรักษ์โบราณสถาน เป็นต้น ในการกำหนดนโยบาย และแผน และการดำเนินงาน อนุรักษ์ และพัฒนาแหล่งโบราณสถานให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้ามายัง ท้องถิ่น ในการกำหนดนโยบายของประชาชนในชุมชน ซึ่งจะสอดรับกับรัฐธรรมนูญ ส่วนร่วม โดยตรง ในการกำหนดนโยบายของประชาชนในชุมชน ซึ่งจะสอดรับกับรัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักร ไทยพุทธศักราช 2550 ที่ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ แหล่งโบราณสถาน คือ มาตรา 66 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชน ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น ที่ได้รับการรับรองโดยรัฐบาล ที่ได้รับการรับรองโดยรัฐบาล ศิลปวัฒนธรรมอันดี ท้องถิ่นดังเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจาริตรัฐธรรมนูญ ท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดี

ของท้องถิ่น และของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุล และยังเป็นศูนย์กลางการอนุรักษ์ต้นแบบ ให้เห็นว่ารัฐธรรมนูญได้มุ่งหวังให้ประชาชนในชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีที่มีอยู่ในท้องถิ่นของตนเอง ส่งผลให้หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการโบราณคดีทุกประเภท ต้องปรับเปลี่ยนแนวทางการบริหารจัดการอนุรักษ์ และพัฒนาที่ปรับเปลี่ยนมาแบบสั่งการจากศูนย์อำนวยที่กรม กระทรวง มาเป็นการจัดการแบบมีส่วนร่วม และเชยค่านิยมแบบสั่งการจากภาคประชาชนในชุมชนท้องถิ่นมากขึ้น สถาบันต์ ไพรายุจิตร์ (2548 : 2) ดังนี้ ผู้ริบบทรัพยากรที่มีส่วนร่วมของชุมชนจะทำให้ชุมชนเกิดความรู้สึกในความเป็นเจ้าของ และเกิดความหวังแห่งทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนของตนเอง

ข้อเสนอแนะ

1 វ៉ាត្រសាស្ត្រនៃបុរាណខ្មែរ

- ข้อเสนอแนะของครูภาษาไทย
ในสถานศึกษาที่สำคัญในทางโบราณคดีสำหรับนักเรียน นักศึกษา
รวมถึงประชาชนผู้ที่ให้ความสนใจทั่วไป อีกทั้งยังเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่ายิ่งในการ
ศึกษาประวัติศาสตร์ และความเป็นมาของชาติ สำหรับแนวคิดเชิงอนุรักษ์ในสถานที่ดี และทำให้
ประสบความสำเร็จนั้น ผู้อธิบายเห็นว่าควรเริ่มปูกุฟฟ์แนวความคิดเดียวกันในวัยเด็ก และเยาวชน ซึ่ง
เด็ก และเยาวชนจะเป็นกำลังหลักของประเทศชาติในอนาคต ในปัจจุบันเด็ก และเยาวชนส่วนใหญ่
จะให้ความสำคัญกับการตามกระแสใหม่ แต่จะเดียวกันจะเห็นได้ว่ายังมีการรวมกลุ่มใน
การสร้างสรรค์กิจกรรมของเด็ก และเยาวชนอย่างหลากหลายในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งที่ของบประมาณ
สนับสนุนจากภาครัฐหรือองค์กรภาคเอกชน เช่น กลุ่มออกแบบกาย กลุ่มคนตีรี กลุ่มศึกษาทางด้าน
ศิลปวัฒนธรรม กลุ่มศึกษา และให้ความรู้ด้านแอคเตอร์ และเพศศึกษา เป็นต้น ดังนั้นภาครัฐจึงควร
สอดแทรกแนวความคิด และให้การสนับสนุนในการทำกิจกรรมการอนุรักษ์ในสถานที่แก่เด็ก
และเยาวชนกลุ่มต่าง ๆ ที่ได้มีการรวมกลุ่มไว้อยู่แล้ว หรือให้แนวความคิดในการอนุรักษ์
ในสถานที่แก่เด็ก และเยาวชนทั่วไป จึงจะทำให้การอนุรักษ์ในสถานที่ในชั้นต้นสำเร็จลงได้
ดี ที่สำคัญที่สุด ใจกลางภาษาความคิดยังคงให้เด็ก และเยาวชนเกิดความรู้สึกห่วงเห็นในศิลปะ และ

วัฒนธรรมของชาติ

ในระดับชุมชนเอง ก็ควรจะร่วมมือกันในการคุ้มครองฯ และอนุรักษ์โบราณสถาน
คนในชุมชนเองควร้มีความสามัคคี มีการรวมกลุ่มอย่างเข้มแข็ง จึงจะทำให้การอนุรักษ์โบราณสถาน

ที่อยู่ในห้องถีนของตนเองประสบความสำเร็จ โดยอาจจะมีการร่วมมือกันของประชาชนในชุมชน เช่น การแต่งตั้งคณะกรรมการ หรือการมีการตรวจหมู่บ้านโดยผู้ตรวจตราโดยสถานีในชุมชน ตามวิถีการเป็นต้น

การสร้างจิตสำนึกไม่ครอบครองโดยวัตถุ ยังเป็นการอนุรักษ์โดยสถานีอีกด้วย ทางนี้ โดยจะไม่ทำให้เกิดการลักลอบขุดคุ้นโดยวัตถุตามแหล่งโบราณสถานต่าง ๆ ซึ่งเป็นทางนี้ โดยจะไม่ทำให้เกิดการลักลอบขุดคุ้นโดยวัตถุตามแหล่งโบราณสถานต่าง ๆ ซึ่งเป็นสมบัติของแผ่นดิน และเป็นสาธารณสมบัติร่วมกันของประชาชนทุกคน ในปัจจุบันจะเห็นได้ว่า โบราณวัตถุ และศิลป์ปัจจุบันที่เป็นหลักฐานความเป็นมาของประเทศไทยดั้งเดิมถูกยกเป็นสิ่งเด็ดขาดกันของ คนไทย แต่ขณะเดียวกันเมื่อถูกจับได้ ก็ไม่ค่อยถูกดำเนินคดี หรืออาจจะเป็นข่าวทางหน้า ได้กำไรมาก แต่ขณะเดียวกันเมื่อถูกจับได้ ก็ไม่ค่อยถูกดำเนินคดี หรืออาจจะเป็นข่าวทางหน้า หนังสือพิมพ์อยู่ช่วงหนึ่ง แต่ในที่สุดก็เสียหายไป การกระทำนี้จึงส่งผลกระทบต่อหลักฐานที่สำคัญ ทางประวัติศาสตร์ของชาติ ซึ่งทำให้โบราณวัตถุถูกลายเป็นสิ่งค้าตามใบสั่งอย่างแพร่หลาย

สำหรับหน่วยงานภาครัฐ และภาคเอกชนที่รับผิดชอบเขตพื้นที่ต่าง ๆ ก็ควรร่วมกัน อนุรักษ์โดยสถานีให้คงอยู่ไว้ ไม่ควรรื้อถอนหรือทำลายโดยสถานี ไม่ว่าโดยสถานานนั้นจะอยู่ ในสภาพสมบูรณ์หรือทรุดโทรมมากน้อยเพียงใด หากโดยสถานีทรุดโทรม ก็ควรจะศึกษาเทคนิค วิธีการในการดูแลรักษา หรือขอคำปรึกษา และการช่วยเหลือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การติดตั้งป้าย ประชาสัมพันธ์ที่มีขนาดใหญ่ ก็ไม่ควรติดตั้งให้บดบังโดยสถานี การขยายอาคารพาณิชย์ และ ที่พักอาศัย ก็จะต้องไม่ทำให้เบียดหรือซีดโดยสถานีจนเกินไป ซึ่งเป็นการลดคุณค่าโดยสถานีลง ดังนั้น กิจกรรมการพัฒนาให้เป็นย่านเศรษฐกิจ ก็ควรดำเนินถึงความสำคัญทางวัฒนธรรมของโดยสถานีที่มีอยู่ หรือการพัฒนาให้เป็นย่านเศรษฐกิจ ก็ควรดำเนินถึงความสำคัญทางวัฒนธรรมของโดยสถานีที่มีอยู่ ของโดยสถานีที่อยู่มาตั้งแต่古至今 เป็นเวลาภานาน

จากที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น การจะทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน อนุรักษ์โดยสถานี จึงจำต้องสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นกับประชาชน สร้างความรักความหวังแห่ง อนุรักษ์โดยสถานี จึงจำต้องสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นกับประชาชน สร้างความรักความหวังแห่ง ศรัทธาความรักความหวัง ในศิลป์วัฒนธรรมประจำชาติ ทำให้ประชาชนรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของ ทำให้ประชาชนลดความเห็น แก่ตัวเอง ดังที่ผู้ตอบแบบสอบถามบางรายที่ได้ให้ทัศนคติในเชิงความรู้สึกที่ว่า การอนุรักษ์ และ พัฒนาโดยสถานีไม่ใช่หน้าที่ของประชาชนแต่เป็นหน้าที่ของทางราชการ หรือ การให้ความคิดเห็นว่า ไม่ค่อยมีเวลาเลย เพราะทุกวันต้องทำงานหาเลี้ยงครอบครัวงานแทน ไม่มีเวลาหยุดพัก ซึ่งผู้วิจัยคิด ให้มากขึ้น จึงจะทำให้โดยสถานีที่มีคุณค่า และมีความสำคัญอย่างยิ่งนั้น ดำรงอยู่ชั่วสุกชาน สืบไปท่ามกลางกระแสการพัฒนาที่ไม่หยุดนิ่ง

2. ข้อเสนอแนะเชิงพัฒนา (การกำหนดนโยบาย และการนำไปปฏิบัติ)

2. ข้อเสนอแนะเชิงพัฒนา (การแก้ไขที่ดีที่สุด)
คุณลักษณะที่สำคัญของการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในชุมชน คือ การให้มีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ และกิจกรรม ซึ่งได้แก่ การร่วมค้นหาศักยภาพของท้องถิ่นที่เป็นข้อดี และส่วนที่เป็นปัญหาหรือข้อจำกัด ร่วมกันวางแผน การร่วมกัน ตัดสินใจเลือกแนวทางที่เหมาะสม การระดมทรัพยากร และเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหารจัดการ ติดตามประเมินผล และปรับปรุงแก้ไขแผนปฏิบัติการระหว่างการดำเนินงาน และเมื่อสิ้นสุด การติดตามประเมินผล กระบวนการที่ดีที่สุด คือการรับผิดชอบต่อความบกพร่องพิดพลาด โครงการ การรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการ รวมทั้งการรับผิดชอบต่อความบกพร่องพิดพลาด ในกิจกรรมที่ดำเนินการไปแล้ว และนำไปสู่การแก้ไขร่วมด้วยกัน โดยกระบวนการทำงานจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชน และอยู่บนฐานคิดการพึ่งตนเองให้มากที่สุด (สายัณห์ ไพรชาญูจิตร์, 2548 : 2 – 3) แต่จากผลการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่าชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในระดับ น้อย ดังนั้น การดำเนินงานอนุรักษ์ และพัฒนาแหล่งโบราณสถานในชุมชน จึงควรใช้แนวทางการพัฒนา ชุมชนที่เน้นการพัฒนาคน พัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชน อาจกล่าวได้ว่าเป็นการมุ่งเน้นที่คนใน ชุมชนต้องร่วมกันดำเนินงาน ร่วมกันดำเนินโครงการ และกิจกรรม และร่วมกันได้รับผลจากการ พัฒนาร่วมกัน ภาครัฐยังคงต้องปรับแนวคิดการทำงานมาเป็นการจัดการแบบชุมชนมีส่วนร่วม และ ส่งเสริมการดำเนินงานโดยเริ่มมาจากภาคประชาชนในชุมชนท้องถิ่นให้มากขึ้น ซึ่งนับว่าเป็นการ เปลี่ยนแปลงระบบคิด และเปลี่ยนแปลงชุมชนให้ดีขึ้น ในการเปลี่ยนแปลงนี้ จึงเป็นการ เปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านคุณภาพ ปริมาณ และสิ่งแวดล้อมของสิ่งให้สิ่งหนึ่งให้ดีขึ้นหรือ ให้มีความหมายสม อันเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างรอบด้าน ไม่ใช่เปลี่ยนแปลงในด้านใดด้านหนึ่ง เพียงด้านเดียวเท่านั้น หรืออาจจะเรียกว่าต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบ (สนธยา พลศรี, 2545 : 5-7) ดังนั้น การดำเนินงานตามโครงการ และกิจกรรมการอนุรักษ์ และพัฒนาโบราณสถานโดยใช้กำลัง เพียงเจ้าหน้าที่จากภาครัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว ซึ่งมีจำนวนจำกัด ย่อมไม่สามารถดูแลรักษาโบราณสถาน ได้อย่างทั่วถึง การอนุรักษ์ และพัฒนาแหล่งโบราณสถานจึงต้องได้รับการมีส่วนร่วมจากประชาชน ในท้องถิ่นนั้น ๆ เพื่อให้มีรักรักทางศิลปะและประวัติศาสตร์ในอนาคต

3. ข้อเสนอแนะสำหรับการมีส่วนร่วมของชุมชน

การมีส่วนร่วมของชุมชนนี้ สืบเนื่องมาจากแนวปรัชญาทางการเมืองแบบประชาธิปไตย ที่เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีความสามารถตัดสินใจในทางเลือกต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง มีการแสดงความคิดเห็น ได้อย่างอิสระเสรี มีการคิดริเริ่ม โครงการพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาชุมชนด้วยตนเอง เช่น การจัดทำแผนพัฒนาชุมชน สำรวจความต้องการของชุมชน จัดทำโครงการตามความต้องการของชุมชน เป็นต้น จึงขอเสนอแนะให้ชุมชนที่มีความต้องการ สามารถดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

1. เจ้าหน้าที่หรือกลุ่มผู้ที่ต้องปฏิบัติงานด้านน้ำ จะต้องได้รับการอบรมมาอย่างดี และต้องลงพื้นที่เข้าไปอยู่ร่วมกับชุมชน โดยอาจจะผ่านทางผู้นำท้องถิ่นหรือกลุ่มอ้างอิง
2. เจ้าหน้าที่จะต้องสำรวจชุมชน เพื่อที่จะได้ทราบลักษณะภัยภาพของชุมชน และพยายามทำความรู้จัก เยี่ยมเยียนเป็นรายครัวเรือน เพื่อพูดคุยกันปัญหาความต้องการของเขา

3. เมื่อทราบปัญหาความต้องการของชุมชนแล้ว จึงจะเริ่มพูดคุย อกปรายอย่างเชิงเฉพาะเจาะจง เกี่ยวกับปัญหา และแนวทางแก้ไข
4. จัดประชุมกลุ่มร่วมกัน เพื่อค้นหาสาเหตุของปัญหา แล้ววางแผนงานเพื่อแก้ไข

ปัญหา และดำเนินงานตามแผนงานดังกล่าว
หากเจ้าหน้าที่ได้ดำเนินการตามข้อเสนอแนะทั้ง 4 ข้อดังกล่าวข้างต้นแล้ว ก็จะทำให้ชุมชนเกิดความรู้สึกที่จะมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ และพัฒนาแหล่งโบราณสถาน ดังพระบรมราชวาราชธรรมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ว่า เข้าใจ เข้าถึง และพัฒนา

4. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

ผลการวิจัยเรื่อง การศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ และพัฒนาแหล่งโบราณสถาน ในจังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดเชียงราย และจังหวัดลำพูน ครั้งนี้ ผู้วิจัยได้มีข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาครั้งต่อไป ดังนี้

ควรมีการศึกษาในเชิงลึก หรือ การศึกษาในระดับชุมชน ซึ่งการศึกษารี่องการมีส่วนร่วมไม่ว่าจะประเด็นใด ด้านแต่ละมีความละเอียดอ่อน ดังนั้น เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ละเอียดมากกว่า ผู้ศึกษาควรลงพื้นที่สังเกตการณ์ตามโครงการ และกิจกรรมต่าง ๆ และใช้เวลาให้มากขึ้นในลงพื้นที่ เพื่อสร้างความสนิมสนนกับชุมชน ซึ่งการใช้เวลาที่มากขึ้นในการลงพื้นที่ของผู้ศึกษาจะจะได้ข้อมูลที่ละเอียด ครบถ้วนในทุกด้าน

อีกทั้งควรจะศึกษา และสังเกตการณ์ในรายละเอียดต่าง ๆ ของรูปแบบของการมีส่วนร่วม ได้แก่ การร่วมวิเคราะห์ปัญหา และหาสาเหตุของปัญหา การร่วมเสนอความคิด ร่วมวางแผน และร่วมตัดสินใจ การร่วมดำเนินงานอนุรักษ์ และพัฒนาโบราณสถาน การร่วมได้รับผลกระทบ ของโครงการ และกิจกรรม และการร่วมติดตาม และประเมินผลโครงการ และกิจกรรม ว่าชุมชนมีบทบาทในการมีส่วนร่วมอย่างไร ทั้งจากโครงการ และกิจกรรม ที่เป็นของชุมชนเองหรือเป็นโครงการ และกิจกรรมที่จัดทำโดยภาครัฐ